

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНО-АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ У КУРСАНТІВ МНС УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості особистісно-адаптаційного потенціалу у курсантів МНС України, що дає можливість виявляти адаптаційні можливості курсантів в процесі навчання у вищих навчальних закладах МНС України.

Ключові слова: особистісно-адаптаційний потенціал, адаптаційні можливості, адаптаційний потенціал у курсантів МНС України.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем, що стоять перед психологією, є проблема адаптації людини до нових для себе умов, до різних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Дослідження адаптації людини набувають останнім часом особливу актуальність у зв'язку із зростанням інтенсивності дії і збільшенням кількості факторів, які підвищують динамічність співвідношення людини і навколишнього середовища і обумовлюють підвищені вимоги адаптаційним механізмам особистості. Постійні зміни соціального середовища вимагають від людини тих чи інших форм реакцій, які залежно від характеру адаптації можуть бути більш-менш адекватними. При цьому ефективність процесу адаптації значною мірою визначає успішність діяльності та збереження фізичного і психічного здоров'я людини. З цим пов'язано пильну увагу, що приділяється у розробці різних аспектів адаптації людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми адаптації займалися К.С. Виготський (1983), А.Ф. Лазурський (1982), В.И. Лебедев (1989), А.А. Налчаджян (1980, 1988), Ж. Піаже (1986), О.В. Петровський (1987), Л.А. Петровська (1982, 1989), Н.І. Сарквеладзе (1989) та ін.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що особливості особистісно-адаптаційного потенціалу у курсантів ВНЗ МНС України вивчено недостатньо, відсутні дослідження особистісно-адаптаційного потенціалу, механізми, особливості перебігу, фактори, що впливають на успішність адаптації. Все це вимагає більш глибокого розгляду теоретичних і практичних аспектів адаптаційного процесу, які в кінцевому підсумку визначають подальшу успішність служби, життєдіяльності курсантів.

Адаптація - це динамічний процес, завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування, розвитку й продовження роду. Тому механізм адаптації, вироблений у результаті тривалої еволюції, що забезпечує можливість існування організму в постійно мінливих умовах середовища [4].

Першими вивчати адаптацію почали біологи, які відзначали багатство ідеї адаптації з точки зору пізнання широкій дійсності. Так, І.П. Павлов писав, що вірно зрозуміла "ідея про пристосування чи доцільності являє собою невичерпне джерело для різних наукових гіпотез, служить постійною науковою темою, дає могутній поштовх для подальшого вивчення питань про сутність явищ життя". Якщо розвиток є стратегія життя, то адаптація - це тактика, яка дозволяє усьому живому, у тому числі людині, засвоювати зміни, в той же час самозберігатися, забезпечуючи тим самим можливість подальшого руху. Адаптація - одне з найбільш широко використовуваних понять, зміст якого, на думку соціологів, спеціалістів в галузі словників з соціології, інтерпретується дуже широко. Однозначного визначення "адаптації" немає. Це пояснюється багатоваріантністю форм та механізмів адаптації [2].

Як рахує Н.Н. Мельникова, загальним в усіх визначеннях адаптації можна виділити наступні моменти [4]:

1) процес адаптації завжди передбачає взаємодію двох об'єктів;

2) ця взаємодія розгортається в особливих умовах – умовах дисбалансу, неузгодженості між системами;

3) основною ціллю такої взаємодії є деяка координація між системами, ступінь і характер якої може варіювати в досить широких межах;

4) досягнення цілі передбачає визначення змін в взаємодіючих системах.

Мета статті: дослідити особливості особистісно-адаптаційного потенціалу у курсантів МНС України.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Професійна адаптація - процес, за допомогою якого індивід задовольняє свої потреби і очікування стосовно професійної діяльності, що здійснюється під контролем і за участю відповідної соціальної групи. Профорієнтація є першим етапом адаптації, де важливу роль грає позитивна установка на професію [5].

Як вважають Кряжева І.К. і Зотова О.І., професійна адаптація - це складний та внутрішньо суперечливий процес вrostання працівника у різні структурні елементи виробничого середовища для виконання ним певних соціальних функцій в даному колективі. Подібно до того, як кожне нове покоління людей, вступаючи у життя не вільне у виборі тих чи інших суспільних відносин, так і людина, яка вступає у виробничий колектив займає на підприємстві певне соціальне середовище, перед нею постає проблема адаптації в цьому середовищі. Звичайно, людина не є тільки пасивним об'єктом середовища. Навпаки, підлягаючи впливу соціальної системи суб'єкт сам виступає засобом її зміни [5].

Соціальна адаптація - керований процес. Управління ним може здійснюватися не тільки в руслі впливу соціальних інститутів на особу в ході її виробничої та не виробничої життєдіяльності, але і в руслі самоврядування [8].

Соціально-психологічні аспекти адаптації стали предметом дослідження таких психологів, як А.А. Бодалев, Г.А. Бал, Л.П. Гримак, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін. Педагогічні аспекти адаптації розглянуті в працях М.М. Березовина, О.Л. Берак, В.В. Давидова, Н.Ф. Талізної і багатьох інших дослідників. З урахуванням зазначених і багатьох інших напрямків у вивченні адаптаційних процесів існує безліч визначень, які характеризують різні аспекти цього явища [11].

Визначаючи місце адаптаційних процесів протягом всього часу навчання у вищому навчальному закладі, можна визначити періоди:

- 1) адаптація до вищого навчального закладу і навчальної діяльності в ньому;
- 2) становлення і нормалізація навчальної діяльності;
- 3) подальший розвиток навчальної діяльності.

Вказані вище періоди, таким чином, знаходять своє відображення на кожному курсі, в процесі навчання у вищому навчальному закладі МНС України:

Перший курс – найскладніший і найважчий для курсантів. Для багатьох першокурсників навчання в університеті – початок самостійного життя. Курсанти вперше зустрічаються з новою обстановкою, з невідомими раніше умовами навчання і життя у вищому навчальному закладі.

Виникає суперечність між звичними формами поведінки і жорстко регламентованими вимогами, що пред'являються. Першокурсники ще не повністю все усвідомили, не оволоділи прийомами виконання. Відбувається ломка старого динамічного стереотипу і формування нового, перебудова старих і вироблення нових звичок. Цей процес не безболісний. Він може викликати негативні психічні реакції, переживання курсантів.

Курсанти *другого курсу* вже мають певний досвід навчання в університеті, набули необхідних навичок і умінь самостійної роботи над літературою. Період адаптації до життя і навчальної діяльності у вищому навчальному закладі в основному закінчився. Курсанти стали впевненіше діяти, виконуючи завдання, що поставлені до них.

Командири і викладачі знають про успіхи і недоліки кожного курсанта в навчанні, дисципліні, спорті, суспільній роботі. З'явилася можливість здійснювати навчально-виховну роботу більш цілеспрямовано і конкретно, диференційовано підходити до майбутніх співробітників МНС. На цьому етапі складається курсантський колектив, хоча процес їх подальшого об'єднання продовжується інтенсивно і далі.

Третій і четвертий курси – це вже старші курси. Пройдена половина шляху, придбаний багатий досвід навчання. Курсанти чітко усвідомлюють необхідність продовжувати навчання в університеті, готувати себе до практичної діяльності в МНС. Повнішим і змістовнішим став світогляд, сформувалися багато професійних навичок і вмінь. Курсанти засвоїли великий обсяг знань з різних предметів. Курсанти усвідомлюють себе досвідченішими по відношенню до молодших курсів. Цьому сприяють і істотні зміни, що відбуваються в їхньому побуті і розміщенні: від казарм вони переходять в гуртожиток; набувають права вільного виходу в місто після самопідготовки; сімейні одержують звільнення.

Курсанти *п'ятого* (випускного) курсу – це в професійному відношенні в основному люди, що вже сформувалися. У них зміцнились світоглядні погляди і переконання, стали стійкими риси вдачі, повною мірою розкрилися здібності, виробилася життєва позиція.

Великого значення набувають мікрогрупи курсантів, що складаються по кімнатах. Виникаюча в них атмосфера багато в чому визначає соціально-психологічний клімат курсантського колективу в цілому.

На випускному курсі майбутні співробітники МНС проходять активну практику, до якої вони готуються. Вона грає велику роль в професійному становленні курсантів [12].

Розрізняють 3 форми адаптації тих, що навчаються в вищому навчальному закладі МНС України :

1. *формальна*, така, що стосується пізнавально-інформаційного пристосування до нового оточення, структури вищої школи, змісту навчання в ній, її традиціям, своїм обов'язкам;
2. *суспільна*, тобто процес внутрішньої інтеграції (об'єднання) групи курсантів-першокурсників і інтеграція цієї групи із курсантським оточенням в цілому;
3. *дидактична* стосується нових форм і методів навчальної роботи у вищому навчальному закладі.

Для вивчення особистісно-адаптаційного потенціалу ми використовували багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність», метою якого було виявити особистісно-адаптаційний потенціал, адаптивні здібності у студентів.

В інтерпретації до методики адаптивності автор виділяє чотири шкали: шкала адаптаційні здібності (АЗ), яка є шкалою більш високого рівня. Вона включає в себе шкали - нервово психічна стійкість (НПС), комунікативні здібності (КЗ) і моральна нормативність (МН), що в сумі дає уявлення в цілому про адаптивні можливості особистості.

За шкалою нервово-психічна стійкість (НПС) кількість курсантів, які знаходяться на низькому рівні становить вісім осіб, що складає (32%) від загальної кількості досліджуваних, а кількість випробовуваних із середнім рівнем НПС – сімнадцять чоловік, що складає (68%). Високий рівень не набрав жоден випробуваний. За шкалою комунікативні здібності випробовуваних з низьким рівнем – сім, це (28%) від загальної кількості досліджуваних, а із середнім – вісімнадцять, це (72%). За шкалою моральна нормативність (МН) кількість випробовуваних з низьким рівнем дорівнювало шести, це (24%), а осіб із середнім рівнем (МН) – дев'ятнадцять, це (76%). А за шкалою адаптаційні здібності (АЗ), яка включає в себе три вище перерахованих шкали, кількість випробовуваних, які набрали низький рівень – шість осіб, це (24%), а осіб із середнім рівнем – 19 осіб, це (76%).

Виходячи з отриманих даних, ми можемо сказати, що в групі піддослідних першого курсу найбільша кількість курсантів має середній рівень адаптації.

У самому загальному виді адаптація - це здатність людини пристосуватися до постійно мінливої дійсності (як на рівні організму, так і на особистісному рівні).

За шкалою *адаптація* отримані наступні показники: для курсантів показник дорівнює 120,6, що не перевищує для даної шкали норму. Таким чином, можна сказати, що в цілому курсанти успішно пройшли адаптацію до специфіки навчально-службової діяльності.

Показник за шкалою *дезадаптації* значно нижчий, ніж показник нижньої норми. Він дорівнює 59,3. Виходячи з цього, можна сказати, що рівень дезадаптації курсантів низький.

Показники за шкалою *брехні* не перевищують показники норми, що свідчить про відвертість відповідей.

За шкалою *прийняття себе* ми отримали наступні результати: середній показник для першого курсу дорівнює 47,3. Показник не перевищує норми, хоча показник дуже близький до вищої границі норми, це може свідчити про переоцінку своїх позитивних рис та спростування негативних, тобто завищеної самооцінки.

За шкалою *неприйняття себе* було отримано досить низький середній показник – 8. Це свідчить, що у досліджуваних добре ставлення до себе, вони адекватно сприймають свої позитивні та негативні риси, вони більш реально сприймають себе та розраховують свої можливості.

За шкалою *прийняття інших* був отриманий показник – 23,7, який знаходиться у рамках норми. Це говорить про те, що наші досліджувані добре сприймають оточуючих, що свідчить про адекватне з їх боку відношення до організації навчання та службової діяльності.

За шкалою *неприйняття інших* отримано показники у групі – 10,5, значно нижчі показника норми, що свідчить про низький рівень відчуженості, відштовхування інших. Тобто, курсанти досить відкриті до співпраці з оточуючими та готові для встановлення нових контактів з різними особами, вони товариські, швидше приймають нових членів в свій колектив.

За шкалою *емоційного комфорту* отримано показник – 23,4. Показник знаходиться у рамках норми. Це свідчить про те, що наші досліджувані досить комфортно себе почувають у рамках групи та курсу в цілому. У них напевно немає почуття відчуженості та самотності.

За шкалою *емоційного дискомфорту* отримані результати значно нижчі за показник норми – 11,1. Враховуючи той факт, що за шкалою емоційного комфорту отримали високі показники, можна сказати, що більшість досліджуваних не відчувають дискомфорту у рамках специфічних умов навчання.

За шкалою *внутрішній контроль* отримали добрі показники – 50,5, це свідчить про самостійність у вирішенні проблемних ситуацій та високий рівень внутрішньої організованості. Також це свідчить про прийняття норм поведінки та бажання дотримуватись цих норм. Напевно, внутрішня уява про норми поведінки для даної структури в більшості випадків збігається з реально висунутими нормами.

За шкалою *зовнішнього контролю* показники значно нижче норми – 14,1. Можна сказати, що досліджувані не мають сильно переважаючого зовнішнього контролю як риси особистості. Проте, спираючись на результати попередньої шкали можна сказати, що внутрішній контроль переважає над зовнішнім. Це може носити як позитивний, так і негативний характер, в залежності від обставин. Просто іноді необхідно проявляти ініціативу, а іноді навпаки суворо підпорядковуватись.

За шкалою *домінування* були отримані середні показники – 11,5, які знаходяться у рамках норми, що свідчить про оптимальний рівень самостійності, тобто вони адекватно розуміють коли необхідно приймати самостійні рішення.

За шкалою *відомості* показники також знаходяться у рамках норми – 15,8, це говорить про те, що наші досліджувані пристосувались до виконання наказів і не суперечать керівнику.

Показники за шкалою *ескапізм (уникання проблем)* не перевищують норми – 12,8. Це говорить про те, що досліджувані намагаються вирішувати проблеми, які виникають в процесі навчання та у службовій діяльності.

Таким чином, за середніми показниками взагалі можна сказати, що досліджувані досить добре пристосувались до умов навчально-службової діяльності.

Висновки.

1. Адаптація - це динамічний процес, завдяки якому рухливі системи живих організмів, незважаючи на мінливість умов, підтримують стійкість, необхідну для існування, розвитку й продовження роду. Саме механізм адаптації, вироблений у результаті тривалої еволюції, забезпечує можливість існування організму в постійно мінливих умовах середовища.

2. Розгляд накопичених до теперішнього часу фактів і ідей, які відносяться до проблем адаптації на рівні особистісних механізмів, дозволяє стверджувати, що багато питань, що стосуються окремих адаптивних механізмів, ще не вирішені. Не існує чітких критеріїв адаптованого стану особистості, її соціально-психічної адаптованості як стану динамічної взаємодії з середовищем.

3. Виходячи із отриманих результатів можна констатувати, що за такими показниками, як шкала адаптації, шкала емоційного комфорту, шкала емоційного дискомфорту, шкала внутрішнього контролю, шкала зовнішнього контролю спостерігається достовірна розбіжність між групами досліджуваних. Це може свідчити про кращу пристосованість курсантів п'ятого курсу до умов навчально-службової діяльності, вони відчувають емоційний комфорт у своєму колективі, що внутрішній контроль переважає над зовнішнім. Тобто, як курсанти п'ятого курсу так і курсанти першого курсу адаптувалися до умов, в яких вони знаходяться, але процес адаптації краще у курсантів п'ятого курсу, що скоріше за все пов'язано з періодом становлення особистості в період навчання, адже у них вже є певний досвід.

Список використаних джерел

1. Березовин, Н.А. Некоторые педагогические проблемы социальной психологии / Н.А.Березовин. – М.: Наука, 1977. - 275 с.
2. Беличева, С.А. Словарь-справочник по социальной работе / С.А. Беличева. - Москва:1997. – 417с.
3. Костюк, Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості/ Г.С. Костюк. – Київ: Рад. Шк., 1983. - 132 с.
4. Меерсон, Ф.З. Основные закономерности индивидуальной адаптации // Физиология адаптационных процессов / Ф.З. Меерсон. – Москва: Наука, 1986. – 635 с.
5. Меерсон, Ф.З. Адаптация, стресс и профилактика / Ф.З. Меерсон. – Москва: Наука, 1981. – 278 с.
6. Методичні рекомендації щодо здійснення психологічного супроводження процесу адаптації. – Харківський науково-методичний інститут безперервної освіти. - 18 с.
7. Началджан, А.А. Социально-психологическая адаптация личности / А.А. Началджан.- Ереван: АН АрмССР, 1988 г., 342 с.
8. Петровский, В.А. Личность в психологии / В.А. Петровский. – Ростов на Дону: Феникс, 1996. – 509 с.
9. Петровский, А.В. Личность, деятельность, коллектив / А.В. Петровский. – Москва: Политиздат, 1982.
10. Райгородский, Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д.Я. Райгородский. - Учебное пособие. – Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2003.
11. Реан, А.А. Психология и педагогика : учебник для вузов / А.А.Реан, Н.В. Бодровская, С.И. Розум – Санкт-Петербург: Питер, 2001. - 432с.
12. Реан, А.А. Психология человека от рождения до смерти / А.А.Реан. - Санкт-Петербург. 2002. – 656 с.
13. Шмелёв, А.Г. «Основы психодиагностики» / А.Г. Шмелёв. - Ростов–на–Дону, «Феникс», 1996. – 543с.

Надійшла до редколегії 07.02.13

А.В. Тимченко, д-р психол. наук, проф.,
И.М. Хмыров, соискатель,
Национальный университет гражданской защиты Украины

ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНО-АДАПТАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА У КУРСАНТОВ МЧС УКРАИНЫ

В статье рассматриваются особенности личностно-адапционного потенциала у курсантов МЧС Украины, которая дает возможность обнаруживать адаптационные возможности курсантов в процессе учебы в высших учебных заведениях МЧС Украины.

Ключевые слова: личностно-адапционный потенциал, адаптационные возможности, адаптационный потенциал у курсантов МЧС Украины.

O.V. Timchenko, Doctor, Professor,
I.M. Hmyrov, Candidate for a Degree,
National University of Civil Defense of Ukraine

THE FEATURES OF PROFESSIONAL AND ADAPTIVE CAPACITY OF THE UKRAINE'S EMERGENCY SERVICES CADETS

The article examines the features of personal and adaptive capacity of the Ukraine's emergency services cadets, which makes it possible to identify the adaptive capacity of cadets in the learning process in higher education institutions under the Ministry of Emergencies of Ukraine.

Keywords: personal and adaptive capacity; adaptive capacity; adaptive capacity of the Ukraine's emergency services cadets.